

Јасмина ЖИВКОВИЋ
Историјски архив Пожаревац
jasminazivkovic@arhivpozarevac.org.rs

РАЗГРАНИЧЕЊЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ
нормативна, теоријска и практична разматрања, са примерима
из праксе Историјског архива Пожаревац

Сажетак: Разграничење архивских фондова представља веома значајно питање у заштити архивске грађе, њеној категоризацији и вредновању, које се актуелизира увек изнова са променама у државној структури, политичким и економским сегментима. Ово струковно питање од виталног је интереса и за практичан рад архивских посленика, сређивање, обраду, израду научно-обавештајних средстава, те публикавање архивске грађе. Посматрано и примењивано у делу претходне заштите архивалија, у регистратурама, правилно разграничење и утврђивање архивских фондова је предуслов квалитетнијем стручном приступу у архивским установама. У раду су изнета теоретска и нормативна питања разграничења архивских фондова, донети српске архивистике у тој области. Такође су приказана репрезентна искуства надлежне службе Историјског архива Пожаревац, те на основу тога дате препоруке за унапређење система разграничавања архивских фондова, а у складу са захтевима које пред архивску теорију поставља архивска пракса.

Кључне речи: архивски фонд, разграничење, регистратура, архивска грађа у настајању, начела.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Архивска грађа као део културне баштине представља писано сведочанство о историји и трајању једног народа или државе, значајним догађајима или личностима у прошлости. Као таква, од посебне је вредности за културу, науку и друге друштвене потребе, али често и крунски доказ у правном и пословном промету, различитим областима

живота и рада.¹ Због тога архивска грађа завређује посебну заштиту, националну, институционалну и индивидуалну бригу. То превасходно подразумева темељну законодавну основу, детаљну и осавремену архивистичку регулативу, као и доследну примену утврђених стручних правила поступања са документима, како у процесу њиховог настајања, тако и у архивским установама, надлежним за трајно чување оног њиховог дела који има статус архивске грађе, односно културног добра.

Корените политичке и друштва промене – промене у државној власти, државним границама, управном и правном систему увек се одражавају у архивској грађи на одређеном простору. Разграничење архивске грађе и формирање архивских фондова се стога намеће као неопходност, чије исходиште чине објективне околности услед којих долази до расцепканости архивалија, али и настојања да се доследно спроведу основна начела архивистике. Тај процес се одвија почев од примене начела целовитости и органског јединства архивског фонда, заснованог на принципу провенијенције,² до обезбеђивања оптималног степена обрађености архивских фондова како би се могли користити у истраживачке сврхе и друге друштвене, правне, културне потребе.³

питање одређивања архивског фонда и разграничења архивске грађе у Србији је било посебно актуелно у годинама непосредно после великих ратних пустошења на овим подручјима у првој половини 20. века, али током грађанског рата у некадашњој социјалистичкој Југославији, те политичких и економских промена које су уследиле после распада СФРЈ. Услед свих тих околности читав „национални и државни архивски фонд” у више наврата нашао се у хаотичном стању.⁴ Анализом стручне архивске литературе као и практичних резултата рада архивске службе на овим просторима, закључак би био да је разграничења архивских фондова у југословенској и српској архивистичкој

¹ Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 26. Богдан Лекић је са правом учео да је архивска грађа прешла „дуг пут до свог савременог одређења термина и дефиниције као културног добра односно извора сазнања о прошлости”.

² М. Растић, Б. Затезало, *Досадашња настојања на разграничењу архивске грађе између архива и њима сродних институција у СРХ*, Архивски вјесник 32, Загреб 1989, св. 3, 77–85.

³ Јасмина Живковић, *Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу*, Пожаревац 2010, 15–20.

⁴ Емил Војновић, *Критерији за одређивање архивског фонда*, Архивист 1–2, Београд, 1958, 22–24. У првим годинама после Другог светског рата су државне архиве биле усредсређене на прикупљање огромне количине расуте архивске грађе из девастираних регистратура, како би се она сачувала и припремила за стручне послове сређивања и обраде.

практи струковно питање које перманентно траје више деценије, а постојећа „правила струке” у тој области већ доброно захтевају да буду иновирани, допуњена, усклађена са изазовима које пред архиве поставља савремено друштво.

2. АРХИВСКА НОРМАТИВА О РАЗГРАНИЧЕЊУ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Без обзира на различите недоумице са којима се савремена политичка и правна историографија сусреће, приликом презентовања „старих и нових...оних и ових” резултата истраживања социјалистичког „фактора” у историји српске државе, домети у области архивске делатности и заштите архивске грађе на „југословенском простору” не могу се оспорити. Брижљиво истражујући и „упијајући” искуства развијеније, упоредне архивске традиције, архивски посленици су устројили законодавство на основу кога су израђена битна стручна архивска упутства, препоруке, решења. Дефинисан је појам архивске грађе, произашао из „архивског материјала” и разграничен у односу на регистратурски (документарни) материјал, утврђен је појам архивског фонда.⁵

Други међународних конгрес архива у Хагу (1950) утврдио је појам архивског фонда,⁶ који је начелно прихватила и архивска струка у тадашњој Југославији и Србији, те се појам архивског фонда нужно искристалисао у архивској пракси и пре свог нормативног уређења. Тако, архивским фондом се називао скуп докумената који се „произведен” радом неког органа, установе, предузећа, друштвене организације или њихових посебних делова, као и деловањем једне личности или породице,⁷ што значи да архивски фонд чини сва грађа, органски настала пословањем једног неког правног или физичког лица, породице, организације.⁸ Такође, архиви у Србији су прихватили и примењују принцип провенијенције као једно од најозбиљнијих начела формирања архивског фонда, које се подразумева у претходној заштити архивске грађе у регистратурама, али и код сређивања и одбраде архивске грађе фондова у архиву.⁹ За разлику од начела формирања и чувања

⁵ Група аутора, *Приручник из архивистике*, Загреб 1977, 24. Б. Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006, 38.

⁶ Е. Војновић, *нав. рад*, 24.

⁷ Е. Војновић, *нав. рад*, 24.

⁸ Даница Гавриловић, *Разграничење архивских фондова у архивистичкој пракси*, Архивски преглед 1–2, Београд 1965, 29.

⁹ Д. Гавриловић, *нав. рад*, 29. Принцип провенијенције даје одговор на важно питање којој целини припада одређена архивска грађа, из које регистратуре потиче, али и у

библиотечког фонда, у архивистици се одржао систем фодновске целине према принципу провенијенције, посебно када су у питању сређивање и обрада архивске грађе правних лица.

Архивска пракса је „загребла” основна струковна питања, а стручна норматива је покушала да их начелно и методолошки уреди. Архивско саветовање у Сремским Карловцима, одржано 1965. године, било је посвећено разграничењу архивске грађе између архива и других институција, у првом реду музеја и библиотека,¹⁰ разграничењу фондова између појединих архива, што је резултирало доношењем правила о утврђивању надлежности архивских установа на територији Србије, али и разграничењу архивских фондова у регистратурама и архивским установама. Овде се ради о три сегмента разграничења, која чине неодојиве делове једног значајног струковног задатка: правилно утврдити архивски фонд, припадност архивске грађе једном фонду, формирати фондовску целину, очувати принцип недељивости и целовитости архивског фонда, те према томе разграничити архивску грађу, на основу чега долази и разграничење надлежности између архива и других сродних установа заштите, односно територијалне и стварне надлежности унутар архивске мреже.¹¹

Као резултат рада Архивског већа при Архиву Србије и поменутог саветовања донета су два важна стручна норматива: *Упутство о одређивању криптерија о формирању архивског фонда* (1968)¹² и *Упутство о разграничењу надлежности између архивских установа над архивском грађом и регистратурским материјалом* (1968),¹³ која се и данас примењују у српској архивској пракси.

Упутством о одређивању криптерија о формирању архивског фонда су практичне дилеме нормативно начелно разрешене, односно преточене у обавезујуће поступање стваралаца и архивских установа при утврђивању архивских целина. Најпре је потврђена већ постојећа дефиниција архивског фонда као органске целине, скупине архивских докумената насталих радом стваралаца који могу бити правна и

надлежност ког архива она спада или треба да припадне. Такође, пружа основ методологији класификације и сређивања архивске грађе у архивима.

¹⁰ Олга Мучалица, *Архиви, музеји, библиотеке – разграничење*, Архивски преглед 1–2, Београд, 1965, 66–67. М. Rastić, Ђ. Zatezalo, *Dosadašnja nastojanja na razgraničenju arhivske građe između arhiva i njima srodnih institucija u SRH*, Arhivski vjesnik 32, Zagreb 1989. sv. 3, 78.

¹¹ *Закључци са скупља архивиста Србије у Сремским Карловцима*, 21–22. мај 1965, Архивски преглед 1–2, Београд 1965, 110–111.

¹² Архивски преглед 1, Београд 1969, 71–75.

¹³ Архивски преглед 1, Београд 1969, 76–77.

физичка лица. *Уццшстшвом* су такође „специфицирана” и остала питања у непосредној вези са образовањем архивског фонда, самим тим и разграничењем архивских фондова у регистратурама и архивима, и то критеријуми за одређивање архивског фонда, утврђивање хронолошких граница фонда и начело недељивости архивског фонда (обезбеђивање фондовске целине).¹⁴

Основни критеријуми за одређивање архивског фонда су, према Упутству: статус правног лица, промена функција које су одраз основних измена друштвено политичког и државног уређења и промене у карактеру, организацији и надлежности творца фонда.¹⁵ Ове критеријуме потврдио је Савет за научноистраживачки рад Савеза архивских радника Југославије, који је 1985. године сачинио *Прејоруку о условима и начину образовања архивског фонда и архивске збирке*.¹⁶ Препорука такође дефинише архивски фонд, критеријуме о условима за стицање својства фонда, објашњава примену критеријума о условима за стицање својства фонда, назив и седиште ствараоца фонда, време поступка ствараоца, распон година грађе, критеријуме за утврђивање фондовске припадности документа и општа методска правила за примену препоруке. Сваки спис, документ, предмет у оквиру неке органске целине заузима одређено место у скупини осталих докумената исте провенијенције. Сва она архивска грађа која је с обзиром на свој постанак међусобно органски повезана и где постоји природна веза са правном или физичком особом из чијег је рада и деловања произашла, образује архивски фонд. Стога, стваралац архивског фонда може бити установа у најширем смислу речи, дакле правно лице, али и одређена породица или појединац, физичко лице.¹⁷

Разграничење архивских фондова по критеријуму политичког, друштвеног и економског уређења је у домаћој архивској пракси и теорији било неспорно, тако да сви архивски фондови који су настали у периоду од оснивања модерне српске државе - Кнежевина/Краљевина Србија имају свој континуитет до 1918. године, када је правни субјекти-

¹⁴ *Уццшстшво о одређивању критерија о формирању архивског фонда*, донето на V седници Архивског већа при Архиву Србије, одржаној 27. децембра 1968. Архивски преглед 1, Београд 1969, 71–76.

¹⁵ *Уццшстшво о одређивању критерија о формирању архивског фонда*, Архивски преглед 1, Београд 1969, 71–76.

¹⁶ Архивист 30, св. 1–2, Београд 1985, 284–290. Детаљније се бави одређивањем фондовске целине настале радом државног органа, органа управе или правосудног органа у случају ликвидације, статусних промена, те закључује да се ради о једном фонду, уколико су се промене догодиле у истом друштвено политичком систему.

¹⁷ Група аутора, *Приручник из архивистике*, Загреб 1977, 28.

витет Краљевине Србије преточен у новостворену државну заједницу Краљевину Срба Хрвата и Словенаца/Краљевину Југославију. Архивски фондови настали у Краљевини Југославији представљају други период у разграничењу архивске грађе, док архивски фондови настали у послератној Југославији (СФРЈ) чине посебне архивске фондове.¹⁸ То питање завређује детаљније разматрање, с обзиром на то да је и у самој социјалистичкој Југославији, иако је био прокламован политички, правни и економски систем квалитативно нов у односу на Краљевину Југославију, било више етапа кроз које је тај систем развојно пролазио, а у којима је промене трпела и архивска грађа, односно догађали су се „ломови“ преко архивских фондова.¹⁹ Одређена стабилност, мада не увек по правилу, постојала је код архивских фондова државних органа, управе, локалне самоуправе и друштвених организација формираних на бази социјалистичких, самоуправних односа. Архивска грађа државних органа и установа који су укидани услед реорганизације или промене уставног система такође се нашла у проблему када је „фондирање“ у питању, посебно у случају реорганизације једног истог органа, проширења или измене делокруга његовог рада или територијалне надлежности. У овим случајевима је неопходно држати се одлуке о оснивању, престанку или реорганизације, што значи пратити статусну промену правног субјекта као ствараоца, те у складу са тиме утврдити фондовску целину.

Критеријум „промене функција које су одраз основних измена друштвено-политичког и државног уређења“ је доследно примењен у разграничењу архивске грађе и архивских фондова управне и правосудне провенијенције који се чувају у Историјском архиву Пожаревцу. Архивски фонд „Начелство округа пожаревачког, Пожаревац“ настао је радом управног органа Пожаревачког округа још 1839. године, од када датира и најстарији архивских документ фонда – управно-пословна преписка између начелника Среза звишког и начелника Среза окружја пожаревачког. Грађа настала радом овог управног органа класификована је у складу са државним уређењем, односно њено разграничење је извршено доследном применом поменутог критеријума. Тако, у историјској „вертикали“ овог ствараоца архивске грађе управног порекла, постоји више одвојених фондова, иако им је назив истоветан. Тако је грађа једног управног органа – Начелство округа Пожаревачког, са седиштем у Пожаревцу разграничена кроз два архивска фонда: *Начелство*

¹⁸ *Учешће о одређивању критерија о формирању архивског фонда*, Архивски преглед 1, Београд 1969, 71–76.

¹⁹ Д. Гавриловић, *нав. рад*, 35.

окупи *Пожаревачкој, Пожаревац, 1939–1918, и Начелство окупи Пожаревачкој, Пожаревац, 1918–1944*. У овом случају, постоји промена државне организације, уређења и политичког система, док је економски систем заснован на суштински истим основама. По значају приоритетан, превагнуо је критеријум који се темељи на променама у државном уређењу, због чега је сасвим оправдано архивска грађа настала радом истоврсног управног органа сврстана у два архивска фонда. Суштински другачија ситуација настала је оснивањем Демократске Федеративне Југославије/ФНРЈ/СФРЈ, због чега је, на примеру Историјског архива Пожаревац, архивска грађа ствараоца *Окружни народни одбор Пожаревац, 1944–1947*, који је вршио законом му одређене регионалне управне и самоуправне функције у истом нивоу ингеренција, али у квалитативно другачијем политичком систему и државном уређењу, сврстана у посебан архивски фонд.²⁰

По истом критеријуму су разграничени фондови управне провенијенције нижих нивоа власти, као што је случај са једним од најзначајнијих и најкомплетнијих архивских фондова управне провенијенције на територији Браничевског округа. Реч је о архивској грађи Начелства среза звишког, са седиштем у Кучеву, која, према поменутом критеријуму, такође треба да буде сврстана у више архивских фондова, и то: *Начелство среза звишкој, Кучево, 1839–1918, Начелство среза звишкој Кучево, 1918–1941. и Начелство среза звишкој, Кучево 1941–1944*. Поштујући овај критеријум, у пожаревачком архиву се обављају послови на ревизији фонда, са разграничењем архивске грађе и њене периодизације како је напред наведено. Значај овог фонда је немерљив за изучавање историје управног и самоуправног апарата, државне власти на територији некадашњег Пожаревачког, данас Браничевског округа, стога је изузетно значајно истаћи и да је сређивање истог фонда вршено одмах по његовом пријему у архив, и то по принципу провенијенције. Такође је очуван и као фондовска целина, што значи да се, скоро у целости сачувани, списи овог ствараоца (истина, без регистратурних књига евиденције), налазе у оквиру разграничених архивских фондова који се чува у Историјском архиву Пожаревац, као територијално надлежним.²¹ Посебан архивски фонд чини грађа управног органа истог

²⁰ Ј. Живковић, *Територијална подела Пожаревачкој (Браничевској) окупи, Пожаревац 2009*, 83. Окружни народни одбор Пожаревац је престао са радом 1947. године, када је на основу новог Закона о административно-територијалној подели НРС округ као територијална јединица укинута, на основу чега је престао и мандат окружним народним одборима као локалним органима државне власти.

²¹ ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе у архиву – Досије фонда „Начелство среза звишког, Кучево”.

степен ингеренција, али образованог у држави другачијег политичког система – социјалистичкој Југославији, под називом *Народни одбор среза звишкої, Кучево, 1944–1955*, који чини посебну фондовску целину за период у коме су срезови као административно-територијалне и управне јединице постојале у Републици Србији.²²

Друго важно, и у архивској пракси одувек актуелно, питање, јесте разграничење архивске грађе по основу надлежности архивских установа. Оно је, као резултат промишљања архивских посленика, било регулисано поменутиим *Уиушсївом о разїраничењу надлежностїи између архивских установа над архивском їрађом и реїсїтраїшурским маїшерїјалом*, 1968. године.²³ Данас се стварна (материјална) надлежност сваког архива у Србији темељи на одредбама *Закона о културним добрима* из 1994,²⁴ територијална (месна) надлежност је одређена *Решењем о уїврђивању шерїшорїје архива* из 1996. године,²⁵ док се свеprisутне дилеме по питању обе врсте надлежности још увек решавају према критеријумима *Уиушсїва* из 1968. године. Њиме су конкретизована нека практична сучељавања између архивских установа, Архива Србије, тадашњих покрајинских архива, затим регионалног или општинског нивоа. Примера ради, утврђена је могућност да Архив Србије повери службу заштите архивске грађе и регистратурског материјала установа и организација републичког карактера, оним регионалним и општинским архивима на чијем се подручју налази седиште тих установа односно организација. Такође је, по провенијенцији архивске грађе, разграничена надлежност између архивских установа по питању чувања и заштите архивске грађе, при чему као основни критеријум оптира седиште ствараоца архивске грађе. То значи да се архивски фонд образује, односно разграничење, као есенцијално за заштиту и сређивање архивске грађе у архивима, „дешава” већ у регистратури односно у процесу настанка архивске грађе и њене претходне заштите. Стога сматрамо да, поред истакнутих норматива, посредно значај за разграничење архивске грађе, као и надлежности архива на терену, има и *Преїорука за селективнo їрађење сїваралаца реїсїтраїшурскої маїшерїјала и архив-*

²² ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе у архиву (досијеа фондова). Ј. Живковић, *Терїшорїјална їодела Пожаревачкої (Браничевскої) округа*, Пожаревац 2009, 83.

²³ Архивски преглед 1, Београд 1969, 71–83.

²⁴ Службени гласник РС, бр. 71/1994.

²⁵ Службени гласник РС, бр. 7/1996; Архивски преглед 1–4, Београд 1996–1997, 117–119.

ске грађе, коју је Архивског веће Србије донело 1986. године.²⁶ Њоме су уређена одређена питања везана за разграничење фондова у претходној заштити архивске грађе и регистратурског (документарног) материјала. Најпре је дефинисан појам ствараоца архивске грађе и регистратурског материјала, што је био предуслов да одређена регистратура буде предмет селективног праћења и врсте стручног третмана од стране надлежне службе територијално одговорног архива. Стваралац архивске грађе и регистратурског материјала, према *Прејоруци*, је правни субјекат, у току чијег рада настаје и чува се регистратурски материјал и архивска грађа или се код њега налази грађа неке друге институције, до предаје надлежном архиву.²⁷ Постојање правног легитимитета, самосталност правног субјекта који ствара органску целину грађе, односно чији регистратурски материјал и архивска грађа представљају фондовску целину, условљава разграничење архивске грађе још у току њеног настанка.

Из праксе Историјског архива Пожаревац, разграничење надлежности можемо изнети на примеру ствараоца *Казнено поправни завод Пожаревац у Забели*, као ствараоца архивске грађе. Овде постоји комплексна ситуација у којој се истовремено „стичу” различити сегменти разграничења архивске грађе. Најпре се ради о образовању архивског фонда под називом *Казнено поправни завод Пожаревац, Забела*, са граничним годинама 1853–1943, који је формиран према критеријумима из постојећег *Уиуштива*.²⁸ Посебан архивски фонд формиран је за период после 1945. године, те се под називом *Казнено поправни завод Пожаревац, Забела, 1945–*, у највећем делу чува у регистратури, док је један део архивске грађе, сходно *Закону о културним добрима*, преузет на чување и заштиту у Историјском архиву Пожаревац.²⁹

У конкретном случају, претходно питање представља разграничење надлежности између Архива Србије и Историјског архива у Пожаревцу, како у погледу ингеренција пожаревачког Архива код заштите архивске грађе овог ствараоца у настајању, тако и у погледу

²⁶ Архивски преглед 1–2, Београд 1969,

²⁷ Препорука за селективно праћење стваралаца регистратурског материјала и архивске грађе, од 2. јула 1986. године, Архивски преглед 1–2, Београд 1986, 221–225.

²⁸ ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива (спољна служба) – Досије регистратуре *Казнено поправни завод Пожаревац, Забела*. Грађа из наведеног периода рада овог ствараоца је примљена у Историјски архив Пожаревац на даље трајно чување и заштиту, током 2015. године.

²⁹ ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива (спољна служба) – Досије регистратуре *Казнено поправни завод Пожаревац, Забела*.

преузимања доспеле архивске грађе на чување и стручни третман у самом Архиву. Сходно томе, основ преузимања предметне архивске грађе представља најпре неспорни чл. 39. Закона о културним добрима³⁰, према коме се надлежном архиву предаје на чување сређена и пописана архивска грађа после 30 година рачунајући од дана настанка грађе: у нашем случају архивска грађа Казнено поправног завода Пожаревац Забела, која се преузима у Архив испуњава овај услов, јер је настала у периоду 1985. године.

Врло битна је одредба *Уџуштва о разграничењу надлежности између архивских установа над архивском грађом и рејистраштурским материјалом*,³¹ која у конкретном случају даје право и могућност Историјском архиву Пожаревац да преузме предметни архивски фонд у целини. Наиме, *Уџуштвом* је предвиђено да „Архив Србије може поверити службу заштите архивске грађе и регистратурског материјала установа и организација републичког карактера који се налазе на територији Србије... општинским архивима на чијем подручју се налази седиште тих установа односно организација”. У конкретном случају предмет преузимања је архивска грађа настала радом правног лица које има своје седиште, постоји и ради на територији Браничевског округа, на коме Историјски архив Пожаревац има територијалну и стварну надлежност у области заштите архивске грађе и регистратурског материјала. Истовремено, *Уџуштвом* је предвиђено да се у случају „јединица предузећа” (правног лица) примењује „принцип територијалне надлежности, уколико је јединица посебно регистрована код привредног суда односно послује самостално”. Увидом у архивску грађу која је предмет преузимања, пронађени су докази о пословању предаваоца грађе као самосталног правног субјекта, који је као такав учествовао у правном промету према трећим лицем (има свој печат, штамбил, управне органе и друге организационе делове који указују на самосталност у пословању, сопствено регистратурско пословање). Територијална надлежност Историјског архива Пожаревац потврђена је тачком 22) *Решења о утврђивању шеришорије архива*,³² према којој она, поред осталог, обухвата подручје града Пожареваца, а творац грађе која је предмет преузимања имао је седиште и делатност која се одвијала на територији града

³⁰ Сл. гласник РС, бр. 71/1994.

³¹ Архивски преглед 1, Београд 1969

³² Сл. гласник РС, бр. 7/1996.

Пожареваца.³³ Према томе, мишљења смо да постоји правни и струковни основ, по коме се разграничење архивске грађе овог ствараоца може по основу надлежности може утврдити у корист Историјског архива Пожаревац.

Изнели смо образложење на основу кога смо потврдили у пракси примену постојећих стручних упутстава и препорука у погледу критеријума за формирање архивског фонда, самим тим и разграничења архивске грађе по основу фондовске целине принципа провенијенције и разграничења надлежности између архивских установа.

У оквиру наших предметних промишљања и практичне примене, критеријума постављених пре више деценија, пред архивску струку у Србији оправдано се појављује „савремена дилема” и нови струковни изазови: шта се дешава са друштвено-политичким променама, радикалним заокретима у својинскоправним односима, престанком једне, те образовањем других правних држава на подручју некадашње савезне Југославије. Некадашњу федерацију девастирао је грађански рат, чији је биланс, између осталог, била промена државних граница, политичких опредељења, озбиљни потреси који су се читовали на архивској грађи и регистратурском (документарном) материјалу. Истовремено се догодила „транзиција” као свеукупни друштвени процес преласка из социјалистичког друштва у плурално грађанско друштво. Ту се у основи ради о суштинској промени политичког и економског система, која је започела 90-тих година и још увек траје. Сви аспекти транзиције (промена политичког и правног система, реструктурирања својинског односа и друго) такође имају непосредан и изражен однос и на стање архивске грађе као покретног културног добра чија је заштита уређена међународним и националним законодавствима.³⁴

Нестанак Социјалистичке Федеративне Југославије са међународне и унутрашње политичке сцене, образовање Савезне Републике Југославије,³⁵ Државне заједнице Србије и Црне Горе³⁶, и на крају Републике Србије као посебне државне творевине 2006. године, поново је актуелизовало питање престанка рада и гашења појединих регистратура, утврђивање граничних година архивске грађе настале у претхо-

³³ Утврђено је да је стваралац Казнено поправни завод Пожаревац има самосталан буџет, самостално канцеларијско и регистратурског пословања, што су такође критеријуми од значаја за разграничење надлежности.

³⁴ А. Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi 2*, Tuzla 2005, 119.

³⁵ *Устав Савезне Републике Југославије* од 27. априла 1992. Сл. лист СРЈ, бр. 1/1992.

³⁶ *Уставна повеља и Закон о спровођењу Уставне повеље Државне заједнице Србије и Црне Горе*, од 4. фебруара 2003. године, Службени лист Државне заједнице Србије и Црне Горе, бр. 1/2003.

дном периоду, образовања нових фондовских целина, разграничења архивске грађе као и надлежности архивских установа над заштитом архивске грађе и регистратурског (документарног) материјала у регистратурама и у архивима.³⁷ Поменута *Прејорука* из 1986. године, наводи „промену друштвено-политичког система и државно-правног уређења”, што значи престанак једне државе, стварање друге државе, промене у државној власти, државним границама, политичком, управном и правном систему, као критеријум за формирање новог архивског фонда, чак и у условима када се задржава исти назив творца фонда и номинално исте функције, који се обавезно примењује код формирања фондова органа власти, управе и правосудних органа.³⁸ Промена функција до којих долази суштинским променама на примеру фондова управе, правосуђе, доводи до посебних фондова, без обзира на сличност назива или функција. Фонд се увек завршава онда када се утврди да су те промене изазвале и промене у раду и организацији творца фонда.³⁹

Слична питања постављају се код разграничења архивске грађе и стваралаца привредне провенијенције. И у овом случају примењује се доследно критеријум друштвенополитичког и државног уређења, што је по природи ствари условљавало и промене друштвено економских основа.⁴⁰ Честе организационе промене код правних лица – привредних субјеката као стваралаца архивске грађе у периоду до постепеног

³⁷ Е. Војновић, *Кришерији за ушврђивање архивској фонда*, Архивист 1–2, Београд 1958, 23. Становиште појединих архивиста да се грађа неког централног органа државне управе Краљевине Југославије и грађа савезног органа управе СФРЈ истог ресора у пракси може третирати као један архивски фонд, с обзиром на међународноправни континуитет између претходне и нове југословенске државе, није одрживо ни са правног ни са архивистичког становишта, јер између Краљевине и СФРЈ, као државних организација, не постоји политички и уставоправни континуитет, иако је, посматрано са аспекта национално-територијалне целине и међународноправног субјективитета, СФРЈ представљала „наставак прве заједничке државе југословенских народа”. Видети: Ј. Ђорђевић, *Политичко и државно уређење Југославије*, Београд, 1958, 5.

³⁸ *Прејорука о условима и начину образовања архивској фонда и архивске збирке*, Архивист 30, 1–2, Београд 1985, 284–290.

³⁹ Б. Лекић, нав. дело, 120. Стога смо потпуно сагласни с мишљењем колеге М. Петровића да је поред архивске грађе и стваралаца управне провенијенције, обавезна примена примена Упутства о одређивању критеријума за формирање фондова, у циљу њиховог разграничења, посебно у области законодавних и правосудних органа, посебно када је реч о промени државног уређења и коренитим друштвено-политичким променама у друштву. Видети у: М. Ф. Петровић, *Савешовање архивских радника војводине*, Нови Сад, 7–8. децембра 2006, Архив 1–2, Београд 2006, 201.

⁴⁰ Усвојена од стране савета за научноистраживачки рад Савеза архивских радника Југославије. Архивист 30, 1–2, Београд 1985, 284–290.

„гашења” СФРЈ, довеле су до „затварања” постојећих архивских фондова, отварања нових, спајања постојећих фондовских целина у новоформиране, а све у складу са статусним и промена својинско-правних односа на којима се темељило оснивање и рад стваралаца архивалија привредне провенијенције. На примеру архивске грађе некадашње Народне Банке Југославије, јасно се види постојање више архивских фондова и практични проблеми око разграничења архивске грађе али и разграничења надлежности између Архива Југославије и Архива Србије, у погледу даљег преузимања, одабирања и сређивања архивске грађе.⁴¹

У пракси Историјског архива Пожаревац евидентни су примери гашења некадашњих регистратура привредне провенијенције, путем ликвидације (стечаја или банкротства), али и примери њихове својинско правног реструктурирања и реорганизације, која оправдано поставља питање да ли се тим чином, у истом правном лицу, ради о образовању новог архивског фонда или не. Посебно је потребно обрадити привредне регистратуре са целокупним или већинским приватним капиталом односно власништвом, те дати одговор на питање третмана ових стваралаца: хоће ли се они стручно вредновати као правна лица, или истоветно приватним, физичким лицима као творцима архивског фонда или ће пак бити предмет посебних одредби архивске нормативе.

Такође, поред привредних, и правна лица из области јавних служби суочена су са дилемом образовања архивског фонда услед статусних, структурних или организационих промена, насталих као последица корених друштвених и политичких „померања”. Пример из праксе Историјског архива Пожаревац односи се на архивску грађу медицинске провенијенције.⁴² Организационе и статусне промене код здравствених регистратура, према актуелним законским прописима за област здравства, довеле су до гашења регистратуре *Здравствени ценшар Пожаревац*, на који начин је одлуком о престанку рада ове регистратуре утврђена „горња” гранична година тог фонда. Истовремено је надлежност ове некадашње здравствене установе пренета и „разложена” у оквиру делокруга рада Опште болнице у Пожаревцу, Опште болнице у Петровцу на Млави, и домова здравља у Пожаревцу, Великом Градишту, Голупцу, Жабарима, Жагубици, Кучеву, Малом Црнићу и Петровцу на Млави. То значи и образовање нових архивских фондова за период од 2010. године до данас. С обзиром на постојање некадашњих

⁴¹ М. Ф. Петровић, *Народна банка Југославије – више архивских фондова у једној институцији*, Архив, 1, Београд 2004, 21–31.

⁴² ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива (спољна служба)

домова здравља по истом принципу на територији Браничевског округа, струковно смо пред дилемом да ли новообразоване регистратуре, после друштвено-политичких промена, могу представљати правне наследнике некадашњих истоврсних регистратура, својом новонасталом архивског грађом образовати исти архивски фонд, или настаје потпуно нов, самосталан архивски фонд.

При свему изнетом, ни у једном тренутку не треба губити из вида да је архивски документ незаменљив, као и да „губи од значаја кад напусти свој матични фонд”. Осим тога, за истраживачки рад грађа се може наћи само у архивима „јер се политички, друштвени, економски и културни живот једног народа огледа у заједници његових докумената”, похрањених и трајно чуваних у архивским установама.⁴³ Отуда и посебна одговорност архива у решавању свих питања од виталног значаја за очување и заштиту архивске грађе, међу којима издвајамо управо разграничење архивске грађе.

3. МИШЉЕЊЕ И ПРЕПОРУКЕ

Покушали смо да расветлимо само мали део проблема у разграничењу архивских фондова и надлежности архивских установа и сагледамо их у контексту „прокламованог и реалног”, нормативног и практичног, поткрепљеног примерима из рада Историјског архива Пожаревац. Закључићемо да постојећа норматива релевантна за разграничење архивске грађе и надлежности архивских установа код заштите архивске грађе представља добар темељ, али и да је неопходно њено осавременавање. Добар корак у том правцу је иницијатива радне групе за заштиту архивске грађе ван архива (спољна служба) при Извршном одбору Архивистичког друштва Србије, којом су 2013. године покренути стручни разговори о коначном разјашњењу надлежности између архивских установа у погледу свеукупне заштите архивске грађе. Резултат тога је стручна препорука матичне службе Архива Србије, дел. бр. 04 бр. 216/2. од 25. 3. 2014. године,⁴⁴ којом се тек привремено усаглашава рад спољних служби у архивима у Србији, и то у погледу једног сегмента превентивне заштите архивске грађе.

Уопште посматрано, промене које су задесиле Србију на размеђи два века, у државном, политичком, правном, својинском, економском и друштвеном смислу, захтевају одређења тумачења и одговоре у погледу

⁴³ Олга Мучалица, *Архиви, музеји, библиотеке – разграничење*, Архивски преглед 1–2, Београд 1965, 66–67.

⁴⁴ ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива (спољна служба).

разграничења архивске грађе. Да ли се те промене, аналогно претходним, одражавају на разграничење архивске грађе, образовање нових фондова, коначно да ли се у разграничењу архивске грађе може утврдити „релевантна гранична година” и у ком смислу. Архивска струка још увек није изрекла своје ставове, иако је то, по нашем мишљењу, тренутни струковни императив. Стога би наше препоруке у предмету разграничења надлежности биле:

1. постојећа струковна упутства која утврђују критеријуме за образовање архивског фонда и разграничење архивске грађе неопходно је иновирати и ускладити их према захтевима савремене архивске праксе;
2. да би се то могло реализовати, неопходно је „проговорити” о формирању архивских целина, те утврђивања граничних година фондова, имајући у виду најновије промене у државно-правном субјективитету земаља на овом подручју (што значи примену критеријума државног уређења, друштвено-политичких и економских промена);
3. анализирати и учинак „транзиције” на разграничење архивске грађе, а у вези са тиме, размотрити основаност појединих дискретних запажања о релевантности 2000. године као „године системске промене” у Србији, која би могла бити одлучујућа за формирање „нове етапе економских односа”, те довела и до формирања нових архивских фондова; према нашем мишљењу, и у овом случају приоритет треба дати критеријуму целовитости једног државног уређења те у оквиру њега формирања архивских фондова.

На крају, општи је закључак да је неопходно архивску делатност у Србији „васпоставити”, јер у последње две деценије, значајно заостаје за архивским службама у окружењу, а самим тим и у широј европској архивској породици. Ово „инертно” стање представља својеврстан парадокс, с обзиром на то да су се различити аспекти разграничења архивске грађе помно разматрали још средином прошлог века, када је архивска струка и на предметна питања разграничења архивске грађе и надлежности архивских установа дала, за своје време, прилично напредне решења, која су, како видимо, надживела своје време.

4. ЗАКЉУЧАК

Разграничење архивске грађе представља једно од најзначајнијих стручних питања које заокупља пажњу од почетка развоја организоване архивске делатности у Србији. Захваљујући честим (не)популарним државно-правним, политичким, привредним променама, судбина архивске грађе као културног добра је у више наврата била врло неизвесна. Због тога је неопходно перманентно решавати основна струковна питања, а једно од најбитнијих се односи на разграничење архивске грађе по основу критеријума за формирање архивских фондова, као и по основу надлежности архивских установа над архивском грађом. То значи потребу да се јасно утврде критеријуми образовања архивског фонда, очувања фондовске целине, на основу тога изврши разграничење архивске грађе према општеприхваћеној периодизацији развоја државе и друштва на овим просторима, као и по основу надлежности архива као установа заштите архивске грађе.

Архивска струка је нормативно ова питања конкретизовала и уредила, у складу с потребама заштите архивалија још средином 20. века. Методолошке основе постављене у, тада донетим, стручним упутствима, валидне су и примењују се и данас у архивској мрежи Србије. Међутим, изазови савременог друштва, турбуленције и значајне корените промене у свим областима државног, политичког, економског, друштвеног битисања, које се неминовно одражавају на архивској грађи, захтевају ревалоризацију постојећих норматива о разграничењу архивских фондова, њихово иновирање, осавремењавање. Неопходна је „концентрација и консолидација” архивске струке како би се одговорило на конкретна питања формирања архивског фонда стваралаца чије је постојање у непосредној вези са очувањем или престанком континуитета државних заједница, променом власничких односа, политичког уређења, законских прописа којима се уређује оснивање и рад нових регистратура, без обзира на врсту делатности. У том процесу је подједнако важно разграничити архивску грађу управне, правосудне али и привредне провенијенције, што је, уколико се правилно учини још у поступку настајања архивске грађе и регистратурског материјала, предуслов за адекватније разграничење и третман архивских фондова у самим архивима. Сходно томе, изложена теоријска, нормативна и практична искуства у овом сегменту струковних постигнућа, омогућила су нам да изнесемо мишљење и конкретне предлоге, који се пре свега односе на активније и што хитније деловање архивске струке у решавању предметних питања, како архивска грађа као сведочанство о националном, државном, културном идентитету народа на овим про-

сторима не би и убудуће била предмет девастације и уништавања, тог својеврсног „усуда” српске писане културне баштине.

Jasmina ŽIVKOVIĆ

DEMARCATION OF ARCHIVAL MATERIALS

- normative, theoretical and practical considerations with examples from practice of the Historical archives of Požarevac

Summary

The delimitation of archival materials is one of the most important professional issues of increasing interest since the beginning of the development of organized archival activities in Serbia. Thanks to frequent (un) popular state-legal, political, economic changes, the fate of archival materials as a cultural good has repeatedly been very uncertain. Therefore, it is necessary to permanently solve the basic professional questions, and one of the most important relates to the demarcation of archives on the basis of criteria for the establishment of archival funds, as well as on the jurisdiction of the archival institutions archival materials. Why is it necessary to permanently solve the basic professional questions, and one of Bithynia relating to the delimitation of archives on the basis of criteria for the establishment of archival funds, as well as on the jurisdiction of the archival institutions archival materials. This means the need to clearly establish the criteria of archival education fund, fund conservation of the continent, on the ground that make delimitation of archive material according to generally accepted periodization of the development of the state and society in the region, as well as on the competence of the archive as an institution of protection of archive material.

The archival profession is normatively these issues more concrete and edited in accordance with the requirements of the protection of archival materials in the mid 20th century. Methodological foundations laid in the then issued expert instructions, are valid and applicable today in the archives network in Serbia. However, the challenges of modern society, turbulence and significant fundamental changes in all areas of the state, political, economic, social existence, which is inevitably reflected in the archives require upgrading existing norms on the delimitation of archival funds, their innovation, modernization. It is necessary to "concentration and consolidation" archival profession to respond to

specific questions of formation of archival fonds creators whose existence is directly related to the preservation of continuity or termination of civil communities, changing the ownership relations, political system, legal regulations governing the establishment and operation of new registry, regardless of the type of activity. In this process are equally important to distinguish archival material administrative, judicial and economic or provenance, which, if properly done still in the process of formation of archive materials and registration materials, a prerequisite for adequate delineation and treatment arhivkih funds in the archives themselves. Consequently, a theoretical, normative and practical experience in this segment of professional achievements have enabled us to express opinions and concrete proposals, which are primarily related to the active and urgent operation of the archival profession in addressing the issues concerned, as archival material as a testimony to national, state and cultural identity of people in this region would continue to be subject to the devastation and destruction, this kind of "destiny" in Serbian written cultural heritage.